

BEATA ZARZYCKA

SKALA CENTRALNOŚCI RELIGIJNOŚCI STEFANA HUBERA

Stefan Huber (2003) skonstruował Skalę Centralności Religijności (Centrality of Religiosity Scale) do pomiaru globalnej centralności oraz pięciu wymiarów religijności wyodrębnionych przez Ch. Glocka i Y. Starka (1965; Stark, Glock, 1970): przekonań religijnych, modlitwy, doświadczenia religijnego, kultu i zainteresowań problematyką religijności. Prezentowany artykuł przedstawia polską wersję skali Hubera (C-15). Metoda została przetłumaczona zwrotnie, zgodnie z procedurą translacji. Wstępne wskaźniki trafności i rzetelności skali ustalono w badaniach 402 osób. Otrzymane wyniki potwierdziły wysoką moc dyskryminacyjną pozycji skali oraz wysoką homogeniczność i stabilność podskal. Globalna miara centralności także uzyskała wysokie wskaźniki psychometryczne. Trafność teoretyczną ustalono za pomocą analizy czynnikowej oraz współczynnika zgodności wewnętrznej. Uzyskane rezultaty potwierdziły zgodność polskiej wersji metody z oryginalną wersją niemiecką oraz adekwatność do zakładanego modelu teoretycznego. Trafność kryterialna została ustalona za pomocą korelacji z innymi metodami do badania religijności: Skalą Intensywności i Centralności Postawy Religijnej W. Prężyny, Skalą Kryzysu Religijnego W. Prężyny, Skalą Relacji do Boga D. Hutsebauta oraz Skalą Przekonań Postkrytycznych D. Hutsebauta. Uzyskane wskaźniki psychometryczne potwierdziły wysoką trafność i rzetelność prezentowanego narzędzia.

Słowa kluczowe: religijność, centralność religijności, pomiar religijności.

I. WIELOWYMIAROWY MODEL RELIGIJNOŚCI S. HUBERA

W obszarze badań nad religijnością za klasyczne uważane są dwa teoretyczne podejścia – Allporta (Allport, Ross, 1967) oraz Glocka i Starka (Glock, Stark, 1965; Stark, Glock, 1970). Koncepcja Glocka i Starka ma charakter bardziej ilościowy – wyraża wielowymiarowość religijności poprzez opis różnych jej aspektów, zaś koncepcja Allporta – charakter bardziej jakościowy, motywacyjny. Intencją wprowadzanych tu podziałów jest odnajdywanie znaczeń umożliwiających wyjaśnianie, dlaczego i w jaki sposób człowiek jest religijny (Socha, 1992). Podejście Allporta dominuje w psychologii, podczas gdy recepcja Glocka przeważa na terenie socjologii. Huber (2003) podjął próbę syntezy obydwu koncepcji w jeden wielowymiarowy model religijności oraz dokonał jego operacjonalizacji w postaci Skali Centralności Religijności (Z-15). Prezentacja tego modelu oraz wstępnych wskaźników psychometrycznych polskiej wersji metody (C-15) stanowi treść niniejszego artykułu.

1. *Podejście Allporta*

– religijność jako wewnętrzna wartość

Allport (1961) definiuje religię jako wartość, która znajduje się u podstaw wszystkich rzeczy. Religijność jest osobistym odniesieniem do tego rodzaju wartości. Jako psycholog osobowości Allport interesuje się funkcją religijności w strukturze i dynamice osobowości człowieka. W swojej fundamentalnej pracy *The individual and his religion* (1950), wydanej w Polsce jako druga część tomu *Osobowość i religia* (1988), przedstawił koncepcję dojrzałego poczucia religijnego, różniącego się od poczucia niedojrzałego tym, że jest ono dobrze zróżnicowane, dynamiczne, konsekwentnie dyrektywne, wszechstronne, integralne i heurystyczne. Wraz z J. M. Rossem, Allport przekształcił swą koncepcję dojrzałego poczucia religijnego tak, by za pomocą skal typu Likerta można było opisać religijność człowieka jako punkt na kontinuum od zewnętrznej do wewnętrznej orientacji religijnej (Allport, Ross, 1967). Jeśli religijność jest centralną wartością człowieka, mamy do czynienia z motywacją wewnętrzną, a więc religijnością dojrzałą. Istnieje wówczas stabilny system motywacji, który w znaczący sposób określa przeżycia i zachowania. Znajduje to wyraz w religijnie naznaczonym obrazie siebie, licznych następstwach życiowych oraz różnorodnych i intensywnych, specyficznym religijnych przeżyciach i zachowaniach. Jeśli religijność nie

jest wartością centralną, mamy do czynienia z motywacją zewnętrzną, czyli religijnością niedojrzałą. Motywacja religijna nie ma wówczas charakteru stabilnego, zależy od innych czynników oraz niereligijnego systemu motywów, które zajmują centralną pozycję w osobowości. W rezultacie religijność nie modyfikuje obrazu siebie i codziennych zachowań człowieka. Specyficznie religijne przeżycia i doświadczenia mogą się pojawić, ale występują sporadycznie, reaktywnie i mają najczęściej pozareligijne przyczyny. Podstawowym rozróżnieniem między zewnętrzną i wewnętrzną orientacją religijną jest stwierdzenie, że osoba motywowana zewnętrźnie używa swej religii, a osoba motywowana wewnętrźnie żyje religią (Allport, Ross, 1967, s. 434). Psychologiczną zasadę rozróżnienia motywacji zewnętrznej i wewnętrznej wyznacza koncepcja funkcjonalnej autonomii motywacyjnej (Allport, 1961). Zakłada ona, że to, co początkowo traktowane jest przez człowieka jako środek do zaspokojenia własnych potrzeb, zostaje przez niego uwewnętrznione i zaczyna funkcjonować autonomicznie – jako wartość sama w sobie.

Operacjonalizacją koncepcji Allporta i Rossa (1967) jest skonstruowana przez nich Skala Orientacji Religijnej (Religious Orientation Scale – ROS)¹. Ten składający się z 20 pozycji kwestionariusz przeznaczony jest do oceny osób na kontinuum od silnie zewnętrznej do silnie wewnętrznej orientacji religijnej. W praktyce skala okazała się bardziej złożona niż przewidywał Allport. Analiza treści definicji i twierdzeń skali ROS oraz późniejszych jej rekonstrukcji ukazała, że są one koncepcyjnie bardziej złożone niż sugerowałoby proste rozróżnienie na orientację wewnętrzną i zewnętrzną. Trudno także wyjaśnić niektóre wyniki badań nad korelatami religijności zewnętrznej i wewnętrznej (Gorsuch, 1994; Pargament, 1997; Wulff, 1999). Z tego powodu wielu badaczy proponuje porzucenie ogólnego schematu wewnętrznej–zewnętrznej orientacji religijnej na rzecz rozróżnień i miar bardziej szczegółowych (Hunt, King, 1971; Kirpatrick, Hood, 1990).

Klasyczny paradygmat dwuwymiarowej orientacji religijnej, oparty na kontinuum od niedojrzałej orientacji zewnętrznej do dojrzałej orientacji wewnętrznej, został przełamany przez Batsona (1976), który wyodrębnił trzeci typ motywacji religijnej, znany jako poszukująca orientacja religijna (*quest*). Osoby o tej orientacji postrzegają religię jako niekończący się proces dociekania i poszukiwania,

¹ Metoda jest znana także jako skala I-E (Intrinsic-Extrinsic Scale). Pierwsze próby operacjonalizacji koncepcji Allporta znajdujemy u Wilsona (1960) i Feagina (1964). Jednak najbardziej popularną i najczęściej wykorzystywaną w analizach religijności jest skala ROS w opracowaniu Allporta i Rossa (1967). Późniejsze próby rekonstrukcji metody pochodzą m.in. od Gorsucha i McPhersona (1989).

wywołany przez pragnienia i tragedie ich własnego życia oraz życia społecznego. Skala skonstruowana do pomiaru orientacji poszukującej mierzy stopień, w jakim religijność człowieka jest otwarta na dialog z pytaniami egzystencjalnymi, wywołany przez sprzeczności i dramaty życia (Batson, Schoenrade, Ventis, 1993).

Huber (2003) postuluje odwołanie się do klasycznego paradygmatu Allporta opisującego religijność na dwuwymiarowym kontinuum – od orientacji zewnętrznej do wewnętrznej. Sugeruje jednak, by potraktować oddzielnie trzy wymieniane przez Allporta wskaźniki motywacji religijnej, wyznaczające treść pozycji skali. Pojawia się wówczas możliwość empirycznej weryfikacji powiązań między wskaźnikami oraz korzystna okoliczność dla dokonania syntezy podejść Allporta i Glocka.

Oryginalnym pomysłem Hubera jest propozycja wyrażenia koncepcji Allporta za pomocą modelu religijności rozumianej jako konstrukt psychologiczny². Podstawowe pytanie Allporta o dynamikę wartości „religia” i typy motywacji religijnej stawia Huber w kontekście hierarchicznej konfiguracji systemu konstruktów osobistych człowieka. O wewnętrznej motywacji religijnej można mówić wówczas, gdy system konstruktów religijnych zajmuje centralną pozycję w osobowości. W tym wypadku mamy do czynienia z autonomicznym sposobem funkcjonowania systemu konstruktów religijnych – nie ograniczonym przez żaden system konstruktów nadrzędnych. Dla uzyskania przejrzystości pojęciowej Huber rezygnuje z pojęcia wewnętrznej motywacji religijnej na rzecz pojęcia autonomicznego funkcjonowania systemu konstruktów religijnych. Z zewnętrzną motywacją religijną mamy do czynienia wówczas, gdy system konstruktów religijnych zajmuje pozycję podporządkowaną – w konfiguracji wszystkich systemów konstruktów osobistych człowieka. W takim wypadku Huber mówi o heteronomicznym sposobie funkcjonowania systemu konstruktów religijnych – zależnym od innych czynników lub systemów konstruktów niereligijnych.

2. Podejście Glocka i Starka

– religijność jako zaangażowanie wielowymiarowe

Glock i Stark (1965; Stark, Glock, 1970) zdefiniowali religijność jako strukturę wielowymiarową, ukształtowaną przez pięć reprezentatywnych, powszechnych i względnie autonomicznych wymiarów: przekonania religijne (wymiar

² Konstrukt psychologiczny – wewnętrzna reprezentacja świata; wzorzec znaczeń pozwalający na antycypację wydarzeń i strukturalizujący ludzkie przeżycia i zachowania.

ideologiczny), praktyki religijne (kult i modlitwa), doświadczenie religijne, wiedza religijna (wymiar intelektualny) i konsekwencje religijności. Cztery pierwsze wymiary traktowane są jako elementy strukturalne i formy, w których wyraża się zaangażowanie religijne człowieka.

Na wymiar przekonaniowy składa się określony światopogląd teologiczny oraz akceptacja prawdziwości dogmatów religijnych. Każda religia przyjmuje bowiem pewien zespół wierzeń, które jej wyznawcy powinni przyjąć za własne. Praktyki religijne obejmują akty kultu i modlitwy, za pomocą których ludzie dają wyraz swemu zaangażowaniu religijnemu. Kult obejmuje zbiór rytów i formalnych aktów religijnych oraz uświęconych praktyk, których spełnianie jest powinnością wyznawców. Do tego rodzaju formalnych praktyk obrzędowych w chrześcijaństwie należy m.in. udział w nabożeństwach, chrzest, ślub kościelny itd. Modlitwa obejmuje osobiste akty kultu i kontemplacji. Kult ma charakter sformalizowany i publiczny, natomiast modlitwę cechuje względna spontaniczność, prywatność i brak sformalizowania. Na doświadczenie religijne składa się bezpośrednia, subiektywna wiedza o rzeczywistości ostatecznej, nabyta na drodze osobistego kontaktu ze sferą nadprzyrodzoną. Wymiar ten dotyczy przeżyć religijnych i odnosi się do uczuć, doznań i spostrzeżeń, które w doświadczeniu człowieka wiążą się z kontaktem z Bogiem. Wiedza religijna obejmuje zbiór wiadomości o podstawowych dogmatach wiary, jej obrzędach, świętych księgach i tradycjach. Wymiar konsekwencyjny różni się wyraźnie od pozostałych czterech wymiarów – jest ściśle związany ze skutkami przekonań, praktyk, doświadczeń i wiedzy religijnej w życiu codziennym. Tylko pierwsze cztery wymiary tworzą pełny układ odniesienia niezbędny do uchwycenia i ustalenia poziomu zaangażowania religijnego. Pogłębiona analiza teoretyczna i empiryczna tych wymiarów zawarta jest w pierwszym tomie monografii zatytułowanej *American Piety: The nature of religious commitment*. Wymiar konsekwencyjny był traktowany autonomicznie, niezależnie od zasadniczej struktury religijności, jako miara wynikających z niej następstw (Stark, Glock, 1970).

Ujęcie religijności Starka i Glocka (1970) jest komplementarne do koncepcji Allporta. Wyodrębnione przez Starka i Glocka wymiary zaangażowania religijnego można potraktować jako komplementarne do Allportowskiego wskaźnika *specyficznie religijnych przeżyć i zachowań*. Z tego miejsca Huber wywodzi teoretyczne uzasadnienie syntezy obydwu modeli (tab. 1).

Tab. 1. Komplementarność podejść Allporta i Glocka (Huber, 2003, s. 172)

Wymiary religijności według Glocka	Wskaźniki funkcjonalnej autonomii motywacji religijnej		
	obraz siebie	specyficznym religijne sposoby przeżywania i zachowania	konsekwencje w życiu
Przekonania religijne		x	
Praktyki religijne	modlitwa	x	
	kult	x	
Doświadczenie religijne		x	
Wiedza religijna		x	
Konsekwencje			x

Warto zauważyć, że myśl o syntezie modelu Allporta oraz modelu Starka i Glocka nie jest oryginalnym pomysłem Hubera. Obecność potencjalnych powiązań między wymiarami religijności i typem motywacji religijnej sugerowali Stark i Glock, wskazując równocześnie na możliwość heurystycznie owocnej syntezy obydwu modeli. Pomysł ten nie został przez nich rozwinięty, ponieważ włączenie do definicji religijności zarówno motywów zaangażowania religijnego, jak i wynikających z tego następstw utrudniałoby prowadzenie dalszych badań w tej dziedzinie (Glock, Stark, 1965; Stark, Glock, 1970, s. 17-20). Za oryginalny pomysł Hubera należy uznać propozycję syntezy opartej na koncepcji systemu osobistych konstruktów religijnych.

3. Centralność i treść religijności – synteza podejścia Allporta i Glocka

Podstawę syntezy podejść Allporta i Glocka wyznacza psychologiczna koncepcja religijności rozumianej jako system osobistych konstruktów religijnych (Huber, 2003). Opiera się ona na czterech podstawowych założeniach sformułowanych przez G. Kelly’ego (Kelly, 1955 – za: Huber, 2004a, 2004b):

1. Przeżycia i zachowania człowieka sterowane są przez system konstruktów osobistych. Religijność jawi się w tej perspektywie jako zdolność postrzegania i konstruowania świata, z uwzględnieniem znaczeń religijnych. Psychologiczną podstawą tego rodzaju religijnego postrzegania i doświadczania świata jest system konstruktów religijnych. Huber posługuje się tu metaforą „religijnych okularów”: człowiek jest wówczas religijny, kiedy nakłada swoje „religijne okulary”,

przez nie postrzega rzeczywistość i na bazie tego postrzegania kształtuje własne doświadczenia i zachowania.

2. Siła przeżyć i zachowań człowieka, rozumianych jako funkcja systemu konstruktów osobistych, zależy od jego centralności w osobowości – im częściej człowiek nakłada swoje „religijne okulary”, tym bardziej jest religijny.

3. Kierunek przeżyć i zachowań człowieka, rozumianych jako funkcja systemu konstruktów osobistych, zależy od treści i znaczeń, które go tworzą – nie wystarczy pytać, jak często ktoś nakłada swoje „religijne okulary”, ale także jakie one mają kolory i odcienie.

4. Przeżycia i zachowania religijne człowieka są zatem funkcją centralności i treściowej specyfiki systemu osobistych konstruktów religijnych.

W nowym wielowymiarowym modelu religijności – syntezie podejść Allporta i Glocka – ujęty został motywacyjny status religijności, którym interesował się Allport, poprzez wyodrębnione przez Glocka cztery strukturalne wymiary zaangażowania religijnego. W wymiarze *praktyk religijnych*, idąc za Glockiem i Starkiem (1965; Stark, Glock, 1970), oddzielnie potraktowano *kult* i *modlitwę*. Ponieważ operacjonalizacja wymiaru wiedzy zawsze była kwestią dyskusyjną ze względu na trudność znalezienia twierdzeń opisujących wiedzę religijną (Stark, Glock, 1970; Faulkner, DeJong, 1969), wymiar ten został zmodyfikowany i określony jako *zainteresowanie problematyką religijną*. Uzyskana w ten sposób struktura religijności obejmuje pięć elementów: *zainteresowanie problematyką religijną, przekonania religijne, modlitwa, kult i doświadczenie religijne*.

Przyjęto następujące założenia:

1. Pięć wymiarów religijności odzwierciedla reprezentatywny przekrój potencjalnych, specyficznie religijnych aktywności systemu osobistych konstruktów religijnych.

2. Im częściej system konstruktów religijnych jest aktywowany, tym większe prawdopodobieństwo, że zajmuje on centralną pozycję w osobowości człowieka.

3. Centralność systemu konstruktów religijnych pociąga za sobą prawdopodobieństwo, że w konfiguracji innych systemów konstruktów osobistych funkcjonuje on autonomicznie.

4. Autonomia funkcjonalna systemu konstruktów religijnych pociąga za sobą prawdopodobieństwo występowania wewnętrznej motywacji religijnej.

Operacjonalizacją nowego modelu religijności jest skonstruowana przez Hubera Skala Centralności (Z-15).

II. SKALA CENTRALNOŚCI RELIGIJNOŚCI

Podstawy teoretyczne skali, opis kwestionariusza oraz prezentację wyników dotychczasowych badań zawiera książka: *Zentralität und Inhalt. Ein neues multi-dimensionales Messmodell der Religiosität* (Huber, 2003).

1. Sposób konstrukcji oryginalnej wersji skali

Konstruując Skalę Centralności, zastosowano teoretyczne kryterium doboru pozycji testowych. Twierdzenia miały być adekwatne do pomiaru centralności systemu konstruktów religijnych oraz wyodrębnionych przez Starka i Glocka (1970) pięciu wymiarów religijności: *poznawczych zainteresowań treściami religijnymi, przekonań religijnych, modlitwy, doświadczenia religijnego i kultu*. Każdy z pięciu wymiarów operacjonalizowano za pomocą trzech pozycji testowych.

Huber sformułował trzy dodatkowe warunki, jakie miały spełniać pozycje skali: specyficzność, nienasycenie treściami teologicznymi oraz ekonomiczność. Wymagania te mogły zostać spełnione tylko wówczas, gdy pozycje zostałyby wyrażone na możliwie wysokim poziomie ogólności. Autor uwzględnił częstość i ważność treści reprezentowanej przez poszczególne dymensje religijności. Połączenie częstości i ważności można uzasadnić tym, że obydwie odzwierciedlają intensywność ustosunkowania się człowieka wobec treści religijnej na poszczególnych dymensjach. Od strony formalnej zarówno częstość, jak i ważność wyrażono za pomocą skali 5-stopniowej. Dwa niższe poziomy intensywności oznaczono jako: nigdy – rzadko lub wcale – mało; środkowy poziom intensywności jako: czasem lub średnio i dwa wysokie poziomy intensywności: często – bardzo często lub dość ważne – bardzo ważne. Wyjątkiem jest tu sposób operacjonalizacji wymiarów: *modlitwa* i *kult*, w których jedna z pozycji została wyrażona na skali 9- lub 6-punktowej, która następnie podlega transformacji na skalę 5-punktową (Huber, 2003).

Skala *zainteresowanie problematyką religijną* (ZPR) została zdefiniowana jako poznawcze, intelektualne konfrontacje z treściami religijnymi, przy czym nie uwzględnia ona aspektu osobistej akceptacji, tj. pewności lub wątpliwości religijnych. Wymiar poznawczy dostarcza informacji o myśleniu na tematy religijne, intelektualnym zajmowaniu się treściami religijnymi oraz poszukiwaniu wiadomości o tematyce religijnej (Huber, 2003, s. 230). Wyrażają go trzy pytania o częstość i intensywność poznawczych zainteresowań kwestiami religijnymi:

1. W jakim stopniu zależy Ci na poszukiwaniu informacji o zagadnieniach religijnych? 2. Jak często myślisz o zagadnieniach religijnych? 3. Jak często szukasz informacji dotyczących problematyki religijnej w radiu, telewizji, prasie lub książkach?

Wymiar *przekonania religijne* (PR) mierzy stopień subiektywnie ocenianego prawdopodobieństwa istnienia rzeczywistości transcendentnej oraz intensywność postawy otwartości na różne formy transcendencji. W centrum wymiaru przekonań religijnych znajduje się stopień posiadanej przez człowieka pewności w stosunku do treści religijnych. Uzyskany w podskali wynik ukazuje, na ile przedmiot religijny jest dla człowieka realny. Pytania dotyczą prawdziwości istnienia wymiaru transcendentnego i jego konsekwencji: 1. W jaki stopniu jesteś przekonany, że Bóg rzeczywiście istnieje i nie jest tylko ludzkim wymysłem? 2. Jak silne jest Twoje przekonanie o istnieniu życia po śmierci? 3. Jak silne jest Twoje przekonanie o istnieniu Istoty Wyższej? Taki sposób operacjonalizacji wydaje się nie spełniać drugiego założenia – nienasycenia pozycji treściami teologicznymi. Trudno jednak pytać o przekonania religijne bez odniesienia do konkretnego przedmiotu. Można jedynie pozostać na poziomie maksymalnie ogólnych treści religijnych, np. istnienia istoty transcendentnej, nie precyzując jej konkretnego kształtu. Odpowiedzi udzielane są na 5-punktowym kontinuum odpowiedzi (wcale, mało, średnio, dość, bardzo) (Huber, 2003).

W wymiarze *modlitwy* (M) znajdują się pytania o częstość nawiązywania kontaktu z rzeczywistością transcendentną oraz jego subiektywne znaczenie dla człowieka: 1. Jak często zazwyczaj modlisz się? 2. Jak ważna jest dla Ciebie modlitwa osobista? 3. Jak często podczas dnia powszedniego kierujesz krótką modlitwą do Boga? Wymiar ten obejmuje indywidualny, osobowy dialog z Bogiem, praktyki modlitewne o charakterze rytualnym oraz dostarcza informacji o faktycznym aktualizowaniu transcendentnych znaczeń. Pokazuje, z jaką intensywnością potencjał istniejący w przekonaniach religijnych jest wykorzystywany. Możliwe odpowiedzi na dwie pozycje podskali zostały wyrażone na skali 5-punktowej, natomiast jedna pozycja ma 9-punktowe kontinuum odpowiedzi, transponowane następnie na kontinuum 5-punktowe (Huber, 2003).

W wymiarze *doświadczenie religijne* (DR) pytamy, jak często transcendencia, jako dynamicznie rozumiana rzeczywistość, staje się elementem ludzkiego doświadczenia. Wymiar ten dostarcza informacji o indywidualnym potwierdzeniu transcendentnego świata znaczeń. Im więcej doświadczeń religijnych, tym bardziej stają się one stabilne. Wymiar ten ujmuje transcendencję jako aktywną rze-

czywistość, która kieruje się do wewnętrznego świata człowieka. Dokonuje się to poprzez komunikację lub działanie. Pytania dotyczą sytuacji, w których człowiek ma poczucie obecności lub działania Boga (Huber, 2003): 1. Jak często przeżywasz sytuacje, w których masz poczucie, że Bóg chce Ci coś powiedzieć? 2. Jak często przeżywasz sytuacje, w których masz poczucie, że Bóg interweniuje w Twoje życie? 3. Jak często przeżywasz sytuacje, których masz poczucie obecności Boga?

W wymiarze *kult* (K) pytamy o częstość oraz subiektywną ważność udziału człowieka w nabożeństwach religijnych: 1. Jak często bierzesz z reguły udział w nabożeństwach – także za pośrednictwem radia lub telewizji? 2. Jak ważny jest dla Ciebie udział w nabożeństwach? 3. Jak ważna jest dla Ciebie więź ze wspólnotą religijną? Dostarcza on informacji o społecznym (wspólnotowym) zakorzenieniu religijności – tzw. Kirchlichkeit. Obejmuje – analogicznie jak wymiar modlitwy – praktyki religijne, wyrażające się w różnych formach kultu. Możliwe formy ustosunkowania do dwóch pozycji podskali wyrażone zostały na skali 5-punktowej, przy czym jedna z pozycji – częstość uczestniczenia w nabożeństwach – wyrażona jest na skali 6-punktowej, transponowanej następnie na skalę 5-punktową.

Wynik ogólny (WO), będący sumą punktów uzyskanych w poszczególnych podskalach, stanowi miarę centralności religijności, czyli autonomii systemu konstruktów religijnych w strukturze wszystkich systemów konstruktów osobistych człowieka.

Skala przeznaczona jest do diagnozy religijności osób dorosłych, na gruncie religii chrześcijańskiej.

2. Polska wersja Skali Centralności

Polską wersję Skali Centralności (C-15) przygotowano, za zgodą autora, według procedury translacji, czyli wiernego tłumaczenia, z możliwością wprowadzenia niezbędnych modyfikacji, gdyż specyfika językowa oryginału może powodować nierównowagę narzędzia (Drwal, 1995, s. 15).

Tłumaczenia pozycji Z-15 z języka niemieckiego na język polski dokonało trzech niezależnych, profesjonalnych tłumaczy. Na podstawie tego materiału, w drodze dyskusji, autorka przyjęła wstępną wersję pozycji. Uzgodniona w ten sposób polska wersja skali została przekazana innemu germaniście, który dokonał retranslacji, to znaczy przetłumaczył ją ponownie na język niemiecki. Później

porównano oryginał niemiecki z tłumaczeniem zwrotnym. Wykorzystując komentarze tłumaczy, autorka niniejszego artykułu ustaliła ostateczną postać polskiej wersji Skali Centralności i zastosowała ją w prezentowanych badaniach.

2.1. Przebieg badań

Badania przeprowadzono w roku 2005. W pierwszym etapie przebadano 402 studentów trzeciego i czwartego roku (201 kobiet i 201 mężczyzn), studiujących na różnych kierunkach studiów w lubelskich uczelniach wyższych: na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej oraz w Akademii Medycznej. Badania prowadzono grupowo. Obok skali C-15 zastosowano trzy kwestionariusze w opracowaniu W. Prężyny (Skalę Centralności Postawy Religijnej, Skalę Intensywności Postawy Religijnej, Skalę Kryzysu Religijnego) oraz dwie metody opracowane przez D. Hutsebauta (Skalę Relacji do Boga i Skalę Przekonań Postkrytycznych). Każda osoba otrzymywała zestaw kwestionariuszy ułożony w losowo ustalonej kolejności.

W badanej grupie przeważały osoby z wykształceniem średnim ($N = 380$). Średni wiek badanych (M) wyniósł 23,27 roku, przy odchyleniu standardowym $SD = 3,69$. W grupie kobiet średni wiek był równy 22,60 roku ($SD = 2,62$), a w grupie mężczyzn – $M = 23,95$ roku ($SD = 4,42$).

Podstawą obliczenia trafności kryterialnej skali C-15 było skorelowanie jej wyników z wynikami innych, wymienionych wyżej, metod do badania religijności. Niektóre kwestionariusze były wypełnione niekompletnie – zostały one usunięte parami przed obliczaniem współczynników korelacji (dlatego podano różne liczby osób badanych).

Na drugim etapie dwukrotnie przebadano za pomocą skali C-15 60 studentów IV roku psychologii (30 kobiet i 30 mężczyzn). Odstęp między badaniami wynosił cztery tygodnie. Wiek badanych mieścił się w przedziale od 22 do 25 lat ($M = 22,80$; $SD = 0,60$). Dla tej grupy możliwe było obliczenie rzetelności testowo-retestowej.

2.2. Statystyki opisowe

Statystyki opisowe dla podskal i wyniku ogólnego C-15 przedstawiono w tabeli 2. Uzyskany rozkład wyników we wszystkich skalach jest niezgodny z rozkładem normalnym.

Tab. 2. Statystyki opisowe dla C-15 ($N = 402$)

C-15	M	SD	Skośność	Kurtoza	Test Kolmogorowa-Smirnowa
ZPR	9,38	2,43	0,030	-0,444	0,001
PR	13,25	2,49	-1,904	3,975	0,001
M	11,25	3,05	-0,685	-0,296	0,001
DR	9,29	2,67	-0,203	-0,282	0,001
K	10,57	3,12	-0,653	-0,536	0,001
WO	53,74	11,39	-0,787	0,456	0,01

Wartości wskaźników skośności w skalach ZPR i DR niewiele odbiegają od zera, co sugeruje, że skale te mają rozkład zbliżony do normalnego, przy czym ZPR ma rozkład nieznacznie dodatnio skośny, a DR – nieznacznie ujemnie skośny. Natomiast wartości liczbowe wskaźników w podskalach: PR, M, K oraz w WO mają wartość ujemną, znacząco odbiegającą od zera, co dowodzi, że skale te mają rozkład skośny ujemnie – większe liczebności skupiają się w zakresie większych wartości zmiennej.

Wskaźniki kurtozy są ujemne w skalach: ZPR, M, DR i K, a zatem w tych skalach rozkład wyników jest platokurtyczny, natomiast WO oraz skala PR mają rozkład leptokurtyczny. Rozkład skośny to wynik często uzyskiwany w skalach religijności.

2.3. Moc dyskryminacyjna pozycji

Moc dyskryminacyjna pozycji testowej informuje o stopniu, w jakim różnicuje ona populację pod względem cechy, której dotyczy, i wyraża się współczynnikiem korelacji między pozycją i wynikiem ogólnym testu, traktowanym jako suma odpowiedzi zgodnych z kluczem. Dla skali C-15 obliczono oddzielnie moc dyskryminacyjną pozycji w stosunku do wyniku w podskalach oraz do wyniku ogólnego. Przy obliczaniu mocy dyskryminacyjnej posłużono się współczynnikiem korelacji punktowo-czteropolowej ϕ Yule'a. Procedurę tą poprzedziło sprowadzenie pozycji wielokategorialnych do dwukategorialnych – zgodnie z regułą Edwardsa i Kilpatricka (Brzeziński, 1977, s. 507-513).

Tabele 3 i 4 prezentują podstawowe charakterystyki pozycji C-15: statystyki opisowe oraz wskaźniki mocy dyskryminacyjnej. W tabeli 8 przedstawiono wartości współczynników korelacji φ dla poszczególnych pozycji i wyniku ogólnego. Wszystkie pozycje charakteryzują się dobrymi parametrami – uzyskane współczynniki mieszczą się w przedziale od 0,70 do 0,92 ($M = 0,83$) i są bardzo istotne statystycznie ($p < 0,001$).

Tab. 3. Współczynniki mocy dyskryminacyjnej pytań w stosunku do wyniku ogólnego

Numer pozycji	Statystyki opisowe		Moc dyskryminacyjna	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	φ	$p <$
1	3,38	1,01	0,81	0,001
2	4,01	1,07	0,85	0,001
3	4,46	0,88	0,82	0,001
4	3,54	1,19	0,84	0,001
5	4,31	0,98	0,81	0,001
6	3,12	1,07	0,89	0,001
7	4,48	0,86	0,85	0,001
8	3,40	0,87	0,80	0,001
9	3,33	0,98	0,89	0,001
10	3,23	1,19	0,90	0,001
11	2,80	1,01	0,86	0,001
12	2,60	0,95	0,70	0,001
13	3,18	0,98	0,80	0,001
14	3,92	1,36	0,78	0,001
15	4,02	1,11	0,92	0,001

Wyższe wartości współczynników korelacji φ ujawniły się między pozycjami testowymi i wynikiem w poszczególnych podskalach. Znajdują się one w przedziale od 0,93 do 1,00 i są bardzo istotne z punktu widzenia statystycznego (tab. 4).

Uzyskane wskaźniki mocy dyskryminacyjnej poszczególnych pozycji skali C-15 potwierdzają, że metoda w wysokim stopniu różnicuje badanych pod względem mierzonych wymiarów religijności (Brzeziński, 1997, s. 507).

Tab. 4. Współczynniki mocy dyskryminacyjnej pytań w stosunku do wyników w podskalach

Nazwa podskali	Numer pozycji	Moc dyskryminacyjna	
		φ	$p <$
ZPR	1	1,00	0,001
	8	0,94	0,001
	12	0,98	0,001
PR	3	0,94	0,001
	5	1,00	0,001
	7	0,98	0,001
M	2	0,93	0,001
	10	1,00	0,001
	15	0,99	0,001
DR	9	0,97	0,001
	13	0,93	0,001
	11	0,98	0,001
K	4	0,98	0,001
	6	0,94	0,001
	14	1,00	0,001

2.4. Rzetelność skali C-15

Wielkość związku, jaki zachodzi między wynikami obserwowanymi a wynikami prawdziwymi, jest miarą rzetelności metody (Hornowska, 2001, s. 45). Estymacji rzetelności skali C-15 dokonano, obliczając jej zgodność wewnętrzną według wzoru α Cronbacha, natomiast stabilność bezwzględną – techniką powtórnego badania (test-retest).

2.4.1. Zgodność wewnętrzną (α Cronbacha)

Analizując właściwości statystyczne poszczególnych pozycji testowych i poszukując współczynnika ich zgodności, możemy uzyskać informacje o rzetelności całego testu lub poszczególnych podskali. Im wyższa jest wartość tego współczynnika, tym bardziej jednorodne są pozycje testowe (Hornowska, 2001, s. 53). W zasadzie wskaźniki rzetelności dobrego testu powinny wynosić powyżej 0,80 (Bortz, Döring, 1995, s. 184; Carmines, Zeller, 1979, s. 51; Meili, Steingrüber,

1978, s. 301 – za: Huber, 2003, s. 238). Jednak w praktyce częściej akceptowane są także niższe wartości współczynników rzetelności. Niższą, teoretycznie akceptowalną wartość współczynników rzetelności, podają Linert i Raatz (1998 – za: Huber, 2003, s. 238), według których rzetelność na poziomie 0,70 jest wystarczająca do oceny różnic indywidualnych.

Wartości współczynników rzetelności α Cronbacha dla skali C-15 przedstawiono w tabeli 5.

Tab. 5. Współczynniki rzetelności α Cronbacha dla podskal i wyniku ogólnego C-15

Skale C-15	α Cronbacha
ZPR	0,82
PR	0,90
M	0,88
DR	0,86
K	0,82
WO	0,93

Najwyższą wartość współczynnika rzetelności otrzymano dla wyniku ogólnego skali C-15 ($\alpha = 0,93$). Wskaźnik ten świadczy o wysokiej rzetelności metody.

W podskali PR uzyskano wartość $\alpha = 0,90$. Interkorelacje między pozycjami skali mają wartość od 0,63 do 0,73. Wartość wskaźnika rzetelności dla podskali M wyniosła $\alpha = 0,88$. Interkorelacje między pozycjami skali osiągnęły wartości od 0,65 do 0,75. Wskaźnik rzetelności dla podskali DR ma wartość $\alpha = 0,86$. Interkorelacje między pozycjami podskali zawierają się w przedziale od 0,64 do 0,69. W podskalach ZPR oraz K uzyskano najniższe wskaźniki rzetelności $\alpha = 0,82$. Interkorelacje między pozycjami podskali K przyjmują wartości od 0,47 do 0,66. Najniższy współczynnik korelacji (0,47) dotyczy pozycji 6 i 14 – subiektywnej ważności więzi ze wspólnotą religijną oraz częstotliwości udziału w nabożeństwach. Interkorelacje między pozycjami skali ZPR przyjmują wartości od 0,54 do 0,64.

Według klasyfikacji Weise (1975, s. 219 – za: Huber, 2003, s. 238) współczynniki rzetelności dla podskal: ZPR, M, DR i K można ocenić jako przeciętne. Natomiast współczynniki α Cronbacha dla skali PR oraz WO mają wysoką wartość. Wszystkie uzyskane wartości α są wyższe od granicznej wartości 0,80, którą

większość autorów przyjmuje za dolną granicę uznania metody za rzetelną. Wartości interkorelacji między pozycjami i wynikiem w poszczególnych podskalach wskazują na trafność wyodrębnionego konstrukt teoretycznego. Podskale można uznać za homogeniczne. Skala C-15 spełnia zatem kryteria psychometryczne stawiane testom do oceny różnic indywidualnych (Huber, 2003, s. 239).

2.4.2. Stabilność bezwzględna skali

Średnie uzyskane z badań testowych i retestowych są bardzo zbliżone. Współczynniki korelacji mieszczą się w przedziale od 0,62 do 0,85 i są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,001$ (tab. 6).

Tab. 6. Statystyki opisowe i korelacje (ρ Spearmana) między I i II badaniem ($N = 60$)

Skala C-15	I badanie		II badanie		ρ Spearmana
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	
ZPR	10,13	1,99	9,76	2,15	0,78***
PR	13,93	2,18	14,10	1,66	0,77***
M	12,28	2,65	12,01	2,35	0,81***
DR	9,76	2,29	10,03	2,46	0,62***
K	11,05	2,72	11,13	2,79	0,84***
WO	57,16	9,11	57,05	8,56	0,85***

*** $p < 0,001$

Uzyskane miary korelacji między wynikami testowymi otrzymanymi w I i II badaniu potwierdziły stabilność skali C-15. Najwyższe wskaźniki stabilności uzyskał WO ($\rho = 0,85$) oraz skala K ($\rho = 0,84$), natomiast najbardziej odbiega od pozostałych pod względem stabilności skala DR ($\rho = 0,62$).

2.5. Trafność skali C-15

Trafność testu odzwierciedla relację, jaka zachodzi między koncepcją właściwości psychologicznej a użytymi wskaźnikami tej właściwości – czyli trafność operacjonalizacji wielkości psychologicznej (Hornowska, 2001, s. 85). W stosunku do skali C-15 oceniono trafność teoretyczną oraz kryterialną.

2.5.1. Trafność teoretyczna

Stopień, w jakim test odzwierciedla cechę psychologiczną (konstrukt), która ma być przedmiotem pomiaru, jest wskaźnikiem trafności teoretycznej metody (Hornowska, 2001, s. 94). Trafność teoretyczną skali C-15 ustalono na dwa sposoby: za pomocą analizy czynnikowej oraz współczynnika zgodności wewnętrznej.

Analiza czynnikowa przeprowadzona metodą głównych składowych, z rotacją typu Promax, potwierdziła możliwość wyodrębnienia pięciu czynników – adekwatnych do zakładanej teoretycznej struktury testu (tab. 7). Zastosowano rotację skośną, ponieważ zakładano istnienie powiązań między czynnikami (Brzeziński, 1997, s. 533-534).

Tab. 7. Macierz ładunków czynnikowych¹

Numer pozycji	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik 3	Czynnik 4	Czynnik 5
1			0,88		
8			0,82		
12			0,86		
3	0,91				0,61
5	0,89				
7	0,92				
2	0,75				0,84
10					0,91
15	0,66			0,72	0,89
9	0,64	0,87			0,63
11		0,89			
13	0,60	0,89			
4				0,91	
6	0,60		0,60	0,75	
14				0,88	

Pierwszy z czynników, który można nazwać *przekonania religijne*, wyjaśnia 53,9% wariacji. W zakresie tego czynnika wysokie ładunki mają pozycje: 3, 5, 7. Drugim czynnikiem jest *doświadczenie religijne*. Tłumaczy on 8,97% wariacji. Największe ładunki tego czynnika mają pozycje: 9, 11, 13. Trzeci czynnik – *zainteresowanie problematyką religijną* – wyjaśnia 7,1% wariacji, a największe ła-

¹ W tabeli zaznaczono wszystkie ładunki czynnikowe większe niż 0,40.

dunki tego czynnika mają pozycje: 1, 8 i 12. Czynniki czwarty – *kult* – tłumaczy 5,66% wariacji; największe ładunki mają pozycje: 4, 6, 14. Ostatni, piąty czynnik – *modlitwa*, wyjaśnia 4,16% wariacji. Najwyższe ładunki tego czynnika stwierdzono dla pozycji: 2, 10 i 15. W sumie pięć czynników pozwala na wyjaśnienie 79,84% wariacji wspólnej, co stanowi wysoką wartość.

Pytania 2, 3, 6, 9, 13 i 15 uzyskały znaczące ładunki (od 0,60 do 0,75) w dwu lub trzech czynnikach na pięć, co świadczy o braku ich czystości czynnikowej. Zapewne wynika ona z faktu, że wszystkie pozycje mierzą centralność, a poszczególne obszary treściowe religijności są ze sobą powiązane. Ładunki czynnikowe wszystkich pytań należących do kilku czynników są najwyższe w tzw. czynniku właściwym.

Zgodność wewnętrzną (homogeniczność) oznacza stopień, w jakim dany test można uznać za miarę jednego konstruktów (Hornowska, 2001, s. 98). Homogeniczność skali C-15 oceniono za pomocą współczynników korelacji między wynikami w poszczególnych podskalach a wynikiem ogólnym (tab. 8).

Tab. 8. Korelacje (ρ Spearmana) między podskalami a wynikiem ogólnym C-15

Podskale C-15	Wynik ogólny
ZPR	0,74***
PR	0,74***
M	0,88***
DR	0,80***
K	0,84***

*** $p < 0,001$

Uzyskane wartości współczynników korelacji mieszczą się w przedziale od 0,74 do 0,88 i potwierdzają wysoką jednorodność narzędzia.

2.5.2. Trafność kryterialna

Trafność kryterialną zbieżną C-15 ustalono metodą korelacji z wynikami innych metod do badania religijności (Brzeziński, 1997, s. 517-519). Podstawowe znaczenie ma tu korelacja ze Skalą Centralności Postawy Religijnej W. Prężyny oraz z podskala centralności w Skali Relacji do Boga D. Hutsebauta. Pozostałe

metody – Skalę Intensywności Postawy Religijnej oraz Skalę Kryzysu Religijnego Prężyny, Skalę Przekonań Postkrytycznych Hutsebauta, a także pozostałe podskale Skali Relacji do Boga Hutsebauta – potraktowano jako dodatkowe kryteria walidacji.

Skala Centralności Postawy Religijnej Prężyny służy do pomiaru psychologicznej centralności religijności. Rzetelność metody, obliczona metodą powtórnego badania, ma wartość $r = 0,72$ ($N = 60$) (Prężyna, 1977). Współczynnik zgodności wewnętrznej jest równy $\alpha = 0,93$ ($N = 485$) (Bartczuk, Zarzycka, 2006). Skala Intensywności Postawy Religijnej jest przeznaczona do pomiaru intensywności ustosunkowania osoby wobec Boga i nadprzyrodzoności. Rzetelność metody, obliczona za pomocą współczynnika r Pearsona, wynosi 0,98, natomiast zgodność wewnętrzna ma wartość $\alpha = 0,95$ ($N = 485$) (Bartczuk, Zarzycka, 2006). Trafność, ustalona na podstawie kryteriów zewnętrznych i wewnętrznych, wynosi od 0,67 do 0,84 (Prężyna, 1968). Skala Kryzysu Religijnego jest wersją eksperymentalną. Współczynnik rzetelności metody ma wartość $\alpha = 0,73$ (Bartczuk, Zarzycka, 2006). Skala Relacji do Boga składa się z siedmiu podskal mierzących typy relacji do Boga, zdefiniowanych jako: zależność ($\alpha = 0,88$), autonomia ($\alpha = 0,81$), buntowniczość ($\alpha = 0,87$), wina ($\alpha = 0,82$), identyfikacja ($\alpha = 0,88$), współhumanitarność ($\alpha = 0,91$), norma etyczna ($\alpha = 0,92$), oraz trzech skal dodatkowych: akceptacji przekonań ($\alpha = 0,93$), centralności religii ($\alpha = 0,75$) i strachu przed niepewnością ($\alpha = 0,65$) (Bartczuk, Zarzycka, 2006). Skala Przekonań Postkrytycznych Hutsebauta (1996) pozwala zdiagnozować rodzaje religijnych stylów poznawczych, takich jak: ortodoksja ($\alpha = 0,65$), krytyka zewnętrzna ($\alpha = 0,88$), relatywizm ($\alpha = 0,74$), wtórna naiwność ($\alpha = 0,51$) (Bartczuk, Zarzycka, 2006).

Za wskaźnik trafności skali C-15 można uznać taki wzorzec korelacji, w którym C-15 koreluje dodatnio z podobnymi skalami centralności oraz z innymi skalami będącymi wskaźnikami pozytywnie przeżywanej religijności: intensywności, zależności, identyfikacji, współhumanitarności, normy etycznej, akceptacji przekonań, ortodoksji i wtórnej naiwności. Ujemnej korelacji należy oczekiwać ze skalami, które są wskaźnikiem braku religijności lub świadczą o występowaniu wątpliwości w obszarze religii: kryzysem religijnym, autonomią, buntowniczością, winą, strachem przed niepewnością, krytyką zewnętrzną i relatywizmem.

Ponieważ rozkłady wyników uzyskanych przez badaną grupę nie są zgodne z rozkładem normalnym, w obliczeniach zastosowano statystyki nieparametryczne.

Korelacje między centralnością mierzoną C-15 i skalami centralności w pozostałych kwestionariuszach są najwyższe, co można traktować jako szczególny argument przemawiający za trafnością tej metody (tab. 9). Również wzorzec korelacji podskal C-15, z centralnością mierzoną innymi metodami, jest zgodny z oczekiwanym.

Tab. 9. Korelacje (ρ Spearmana) między C-15 a centralnością Prężyny ($N = 281$) i Hutsebauta ($N = 267$)

Skale	ZPR	PR	M	DR	K	WO
Centralność wg Prężyny	0,64***	0,61***	0,69***	0,63***	0,63***	0,80***
Centralność wg Hutsebauta	0,60***	0,59***	0,70***	0,60***	0,70***	0,82***

Skala C-15 koreluje prawie ze wszystkimi skalami religijności (tab. 10). Dodatnie korelacje dotyczą C-15 i zależności, identyfikacji, współhumanitarności, akceptacji norm etycznych i przekonań religijnych, ortodoksji i wtórnej naiwności. Ujemne korelacje dotyczą C-15 i autonomii, buntowniczości, strachu przed niepewnością, krytyki zewnętrznej i relatywizmu. Uzyskane kierunki zależności są zgodne z oczekiwanymi.

Wielkości współczynników korelacji sugerują, że centralność jest zjawiskiem innym niż relacja do Boga, dlatego wartości współczynników są przeciętne i niskie. Wydaje się interesujące, że najniższe, ujemne korelacje dotyczą C-15 i skali winy oraz kryzysu religijnego. Interpretacja skali winy z kwestionariusza Hutsebauta nasuwa pewne trudności, ponieważ nie jest łatwo jednoznacznie określić, o jaką winę chodzi w metodzie. Dotychczasowe badania dostarczają bardzo zróżnicowanych danych – sugerując interpretację tego wymiaru raz w kategoriach dojrzałości, innym razem w kategoriach niedojrzałości (Śliwak, 1993; Śliwak, Szafranśka, 2000; Jarosz, 2004; Śliwak, 2006). Pogłębiona analiza twierdzeń należących do skali winy pokazuje, że w wymiarze tym diagnozowany jest raczej lęk lub niepokój w stosunku do Boga niż poczucie winy (Śliwak, 2006, s. 60). Wówczas niskie korelacje sugerowałyby, że wysoka centralność wiąże się z brakiem lęku wobec Boga – co wydaje się zgodne z wynikami Batsona, Schoenrade'a i Ventisa (1993 – za: Wulff, 1999, s. 213). Prawdopodobnie uzyskane współczynniki korelacji winy i C-15 należy postrzegać jako konsekwencję niejasnego statusu samego wymiaru. Również interesujące wydają się niskie, oczywiście ujemne, korelacje C-15 z kryzysem religijnym. Wyniki te sugerują, że wysoka

centralność religijności niekoniecznie świadczy o braku kryzysu religijnego. Znów należy tu się odnieść do treściowej specyfiki kryzysu religijnego mierzonego skalą Prężyny. Analiza pozycji skali wskazuje, że kryzys nie jest tu rozumiany jako załamanie się lub brak religijności, ale jako niepewność i wątpliwości w obszarze religijnym. Korelacja centralności z tak rozumianym kryzysem może być niska. Wysoka centralność nie zawsze świadczy o braku kryzysu religijnego. Może zaistnieć taka sytuacja, że człowiek ma wiele niejasności i wątpliwości w kwestiach religijnych, ale ta problematyka jest dla niego ważna i psychologicznie obecna – jest przedmiotem jego odniesień i refleksji.

Tab. 10. Korelacje (ρ Spearmana) między C-15 a intensywnością ($N = 281$), kryzysem ($N = 281$) i podskalami Skali Relacji do Boga Hutsebauta ($N = 267$)

Skale	ZPR	PR	M	DR	K	WO
Intensywność	0,53***	0,69***	0,65***	0,61***	0,65***	0,78***
Kryzys religijny	-0,30***	-0,36***	-0,36***	-0,30***	-0,36***	-0,43***
Skala Relacji do Boga Hutsebauta						
Zależność	0,49***	0,59***	0,65***	0,70***	0,64***	0,78***
Autonomia	-0,43***	-0,51***	-0,64***	-0,54***	-0,66***	-0,71***
Buntowniczość	-0,31***	-0,46***	-0,36***	-0,31***	-0,28***	-0,42***
Wina	n.i.	-0,22***	-0,13*	-0,15*	-0,17**	-0,20**
Identyfikacja	0,60***	0,51***	0,64***	0,52***	0,64***	0,74***
Współhumanitarność	0,54***	0,56***	0,60***	0,61***	0,53***	0,71***
Normy etyczne	0,52***	0,53***	0,69***	0,59***	0,67***	0,77***
Akceptacja przekonań	0,48***	0,73***	0,65***	0,57***	0,65***	0,77***
Strach przed niepewnością	-0,24***	-0,44***	-0,44***	-0,35***	-0,35***	-0,45***
Skala Przekonań Postkrytycznych Hutsebauta						
Ortodoksja	0,31***	0,33***	0,40***	0,40***	0,48***	0,50***
Krytyka zewnętrzna	-0,46***	-0,61***	-0,55***	-0,49***	-0,52***	-0,64***
Relatywizm	-0,28***	-0,36***	-0,40***	-0,36***	-0,45***	-0,45***
Wtórna naiwność	0,27***	0,39***	0,33***	0,29***	0,30***	0,37***

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Oczekiwano pozytywnych korelacji z wymiarami PCBS wskazującymi na przyjęcie transcendencji oraz ujemnych z tymi wymiarami, które wskazują na wyłączenie transcendencji. Ponieważ są to odrębne konstrukty, otrzymane warto-

ści współczynników korelacji nie są wysokie. Kierunki uzyskanych zależności są także zgodne z oczekiwanymi. Wymiary C-15 dodatnio korelują z ortodoksją i wtórną naiwnością, natomiast ujemnie – z krytyką zewnętrzną i relatywizmem. Zastanawia jednak fakt, że krytyka zewnętrzna, czyli dosłowny ateizm, koreluje o wiele wyżej z wynikami C-15 niż ortodoksja lub wtórna naiwność, czyli religijność postkrytyczna.

Generalnie niższe wartości współczynników korelacji między C-15 i PCBS – w porównaniu z pozostałymi metodami – wynikają prawdopodobnie z odmienności mierzonych aspektów religijności. Skale Relacji do Boga Hutsebauta i Postaw Religijnych Prężyny mierzą treściowe aspekty religijności oraz intensywność ustosunkowania się człowieka wobec religii – aspekt religijności mierzony skalą C-15 jest im psychologicznie bliższy. Natomiast skala PCBS uwzględnia nie tyle klasycznie rozumianą religijność, co style myślenia o religii – w tym sensie jest to rzeczywistość bardziej odległa od tej, którą mierzy skala Hubera.

*

Niniejszy artykuł jest prezentacją polskiej adaptacji narzędzia operacjonalizującego jedną z nowszych koncepcji z zakresu psychologii religii. Wyniki dotychczas zaprezentowanych badań nad rzetelnością i trafnością skali C-15 pokazały, że polska adaptacja jest użytecznym narzędziem badawczym, o psychometrycznych parametrach niewiele odbiegających od oryginału. Skala zapewnia zatem dobry pomiar religijności w aspekcie centralności i treści.

Rezultaty badań sugerują, że C-15 jest koncepcyjnie pokrewna z istniejącymi w Polsce innymi skalami mierzącymi ten sam konstrukt: Skalą Centralności Postawy Religijnej Prężyny i podskalą centralności w Skali Relacji do Boga Hutsebauta. Nowością, jaką bez wątpienia wnosi metoda, jest możliwość oszacowania centralności w poszczególnych wymiarach religijności: *zainteresowaniu problematyką religijną, przekonaniach religijnych, modlitwie, kulcie i doświadczeniu religijnym*. Przeprowadzone dotychczas badania potwierdziły zasadność takiego potraktowania centralności.

Na podstawie przeprowadzonych badań i analizy danych rodzą się również pewne pytania i wątpliwości. Zastanawia generalnie skośny rozkład uzyskanych wyników – zarówno na poziomie wyniku ogólnego, jak również podskal. Trudno na obecnym etapie jednoznacznie odpowiedzieć, czy wynika to ze specyficznych właściwości badanej grupy, czy Polaków w ogólności, czy też z natury samego

zjawiska. Być może warto byłoby także zweryfikować tłumaczenie lub wymienić te pozycje, które nie wykazały czystości czynnikowej. Niewykluczone, że zabieg ten pozwoliłby na uzyskanie lepszych parametrów psychometrycznych, ale kosztem wierności wobec oryginału.

Dalszych badań i analiz wymaga interpretacja najniższego współczynnika stabilności bezwzględnej C-15, dotyczącego skali DR ($\rho = 0,62$). Trudno jednoznacznie skomentować, czym jest on uwarunkowany: doбором pytań, jakością tłumaczenia, specyfiką badanej grupy czy wreszcie – naturą samego zjawiska. Warto zwrócić uwagę, że pozycje sformułowane przez Hubera nie są adekwatną miarą doświadczenia religijnego zdefiniowanego przez Starka i Glocka, u których doświadczenie jest równoważne z uczuciem lub poczuciem o charakterze emocjonalnym.

Pomimo narzucających się pytań i wątpliwości wydaje się, że podjęta adaptacja jest zasadna i wartościowa. Otrzymujemy jeszcze jedno narzędzie, oparte na klasycznych dla psychologii i socjologii modelach religijności, które może przyczynić się do większego spopularyzowania tej koncepcji oraz dalszych, pogłębio-nych badań empirycznych na jej gruncie.

BIBLIOGRAFIA

- Allport, G. W. (1950). *The individual and his religion*. New York: Macmillan Company.
- Allport, G. W. (1961). *Pattern and growth in personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Allport, G. W. (1988). *Osobowość i religia*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Allport, G. W., Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 432-443.
- Bartczuk, R. P., Zarzycka, B. (2006). *Powtórna rewalidacja Skali Intensywności i Centralności Postawy Religijnej oraz Kryzysu Religijnego W. Prężyny* (raport z badań dostępny w Katedrze Psychologii Społecznej i Psychologii Religii KUL).
- Batson, C. D. (1976). Latent aspects of "From Jerusalem to Jericho". W: M. P. Golden (red.), *The research experience* (s. 205-214). Itasca: F. E. Peacock.
- Batson, C. D., Schoenrade, P., Ventis, W. L. (1993). *Religion and the individual: A social-psychological perspective*. New York: Oxford University Press.
- Bortz, J., Döring, N. (1995). *Forschungsmethoden und Evaluation*. Berlin: Springer.
- Brzeziński, J. (1997). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Carmines, E., Zeller, R. (1979). *Reliability and validity assessment*. Beverly Hills–London: Sage Publications (Sage University Paper series on Quantitative Applications in the Social Sciences, series no. 07-017).

- Drwal, R. Ł. (1995). *Adaptacja kwestionariuszy osobowości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Faulkner, J. E., DeJong, G. F. (1969). On measuring the religious variable: Rejoinder to Weigert and Thomas. *Social Forces*, 48, 263-267.
- Feagin, J. R. (1964). Prejudice and religious types: A focused study of southern fundamentalists. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 4, 3-13.
- Glock, Ch. Y., Stark, R. (1965). *Religion and society in tension*. Chicago: Rand McNally.
- Gorsuch, R. L. (1994). Toward motivational theories of intrinsic religious commitment. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 33, 315-325.
- Gorsuch, R. L., McPherson, S. (1989). Intrinsic/Extrinsic measurement: I/E-Revised and single item scales. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28, 348-354.
- Hornowska, E. (2001). *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Huber, S. (1996). *Dimensionen der Religiosität. Skalen, Messmodelle und Ergebnisse einer empirisch orientierten Religionspsychologie*. Bern: Verlag Hans Huber.
- Huber, S. (2003). *Zentralität und Inhalt. Ein neues multidimensionales Messmodell der Religiosität*. Opladen: Leske + Budrich.
- Huber, S. (2004a). *Are religious beliefs relevant in daily life?* (referat przedstawiony na II Konferencji Międzynarodowego Towarzystwa Badań Empirycznych w Teologii – The International Society for Empirical Research in Theology, ISERT “Religious Praxis and De-institutionalized Religion” at the University of Bielefeld, Germany, 22-24.04.2004).
- Huber, S. (2004b). Zentralität und multidimensionale Struktur der Religiosität: Eine Synthese der theoretischen Ansätze von Allport und Glock zur Messung der Religiosität. W: Ch. Zwingmann, H. Moosbrugger (red.), *Religiosität: Messverfahren und Studien zu Gesundheit und Lebensbewältigung. Neue Beiträge zur Religionspsychologie* (s. 79-105). Münster–New York–München–Berlin: Waxmann.
- Hunt, R. A., King, M. (1971). The intrinsic-extrinsic concept: A review and evaluation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 10, 339-356.
- Hutsebaut, D. (1980). Belief as live relations. *Psychologica Belgica*, 20, 33-47.
- Hutsebaut, D. (1996). Postcritical belief: A new approach of the religious attitude problem. *Journal of Empirical Theology*, 9, 2, 48-66.
- Jarosz, M. (2004). *Interpersonalne uwarunkowania religijności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Kirpatrick, L. A., Hood, R. W. (1990). Intrinsic-extrinsic religious orientation: The boon or bane of contemporary psychology of religion? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29, 442-462.
- Linert, G. A., Raatz, U. (1998). *Testaufbau und testanalyse*. Weinheim: Psychologische Verlagsunion.
- Meili, R., Steingrüber, H. J. (1978). *Lehrbuch der psychologischen Diagnostik*. Bern–Stuttgart–Wien: Huber.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and doping. Theory, research, practice*. New York–London: The Guilford Press.
- Prężyna, W. (1968). Skala Postaw Religijnych. *Roczniki Filozoficzne*, 4, 75-90.
- Prężyna, W. (1977). *Motywacyjne korelaty centralności przedmiotu postawy religijnej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

- Śliwak, J. (1993). Altruizm a religijność człowieka – badania empiryczne. *Roczniki Filozoficzne*, 41, 4, 41-52.
- Śliwak, J. (2006). Niepokój a religijność. *Roczniki Psychologiczne*, 9, 1, 53-81.
- Śliwak, J., Szafrńska, M., (2000). Poziom altruizmu a przeżywane relacje religijne do Boga. W: T. Doktor, K. Franczak (red.). *Postawy wobec religii. Psychologiczne uwarunkowania i konsekwencje* (s. 161-185). Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie.
- Socha, P. (1992). *Rozwój orientacji religijnej i światopoglądowej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Stark, R., Glock, Ch. Y. (1970). *American Piety: The nature of religious commitment*. Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press.
- Weise, G. (1975). *Psychologische Leistungstest*. Göttingen: Hogrefe.
- Wilson, W. C. (1960). Extrinsic religious values and prejudice. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60, 286-288.
- Wulff, D. M. (1999). *Psychologia religii. Klasyczna i współczesna*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.

CENTRALITY OF RELIGIOSITY SCALE

S u m m a r y

Stefan Huber (2003) developed the Centrality of Religiosity Scale to measure both the global centrality and five dimensions of religiosity as identified by Ch. Glock and Y. Stark (1965, Stark, Glock, 1970): religious beliefs, prayer, religious experience, rite and interests in religious issues. This article presents the Polish version of Huber's scale (C-15). The scale was translated and back-translated according to standard requirements. Preliminary indicators of validity and reliability were calculated on the basis of the results obtained from 402 subjects. The results confirmed high discriminative power of the items as well as high homogeneity and stability of the subscales. The global index of centrality was also found to have high psychometric properties. Theoretical validity of the scale was established by means of factor analysis and internal consistency coefficient. The findings confirmed the equivalence of the Polish version of the instrument to the original German version and adequacy to the pre-assumed theoretical model. The convergent and divergent validity was established by means of correlations with other instruments measuring religiosity, i.e. Intensity and Centrality of the Religious Attitude (W. Prężyna), Religious Crisis Scale (W. Prężyna), Relationship to God Scale (D. Hutsebaut), and Postcritical Beliefs Scale (D. Hutsebaut). The obtained psychometric indexes confirmed high validity and reliability of the presented instrument.

Key words: religiosity, centrality of religiosity, religiosity measurement.